

<https://jhr.ui.ac.ir/?lang=en>

Journal of Historical Researches

E-ISSN: 2476-3306

Document Type: Research Paper

Vol. 17, Issue 3, No.67, 2025

Received: 04/08/2025 Accepted: 04/11/2025

Historical Explanation of the Variables Affecting the Administrative Position of Herat and Marwast in Iran during the Islamic Period

Amin Reza Tohidi *

Assistant Professor, Department of Islamic Studies, Faculty of Law and Theology, Shahid Bahonar University of Kerman, Kerman, Iran
Tohidi@uk.ac.ir

Abstract

The Herat and Marwast region lies at the intersection of the three major provincial centers of Shiraz, Kerman, and Yazd. Although geographically closest to Yazd and farthest from Kerman, its administrative attachment throughout history has alternated between Fars and Kerman. The present study seeks to identify the historical and geographical factors behind this phenomenon. Various hypotheses were considered, including the role of communication routes, demographic characteristics, agricultural and mineral capacities, and the rise and decline of Persian Gulf ports that affected the region's prosperity. The findings indicate that the strategic and economic importance of Herat and Marwast fluctuated according to the vitality of the commercial routes passing through them. From social and cultural perspectives, the region was heavily influenced by the administrative and tribal structures of Fars and Kerman. Moreover, its historical ties with Sirjan and Shahr-e Babak in Kerman, as well as with Bavan in Fars, played a decisive role in shaping its enduring connection to these provinces.

Keywords: Herat and Marwast, Kerman, Shiraz, Yazd, Islamic Era.

Introduction

The interaction between humans and their environment has always been a fundamental factor in the development of societies and the establishment of stable living conditions. Governments have historically sought to organize this relationship, one manifestation of which is the administrative division of territories. During the Islamic period, particularly after the conquests, Kerman and Fars emerged as distinct and powerful administrative entities. Throughout history, Herat and Marwast alternated between the jurisdictions of these two regions. Until the 1360s AH, this area was consistently governed by the rulers of Fars and Kerman, which left a lasting imprint on its cultural identity. Although geographically closer to Yazd than to either Shiraz or Kerman, the region was never considered part of Yazd's administrative domain.

This research aims to uncover the reasons behind this situation. Possible explanations include the existence of shorter and safer routes linking Yazd to Shiraz and Kerman, the unique demographic composition of the area—including nomadic tribes affiliated with Fars and Kerman—the absence of strong economic interdependence between Yazd and the region, the strategic military value of Herat and Marwast for the rulers of Fars and Kerman (especially the latter), and the insecurity caused by hostile tribes and migrating nomads. These factors collectively contributed to the region's consistent attachment to Fars and Kerman rather than to Yazd.

Materials and Methods

As Iraj Afshar emphasized in his comprehensive introduction to Yazd's historiography, three main works

* Corresponding author

address the local history of Yazd. However, an examination of the ninth-century AH local chronicles reveals no reference to Herat and Marvast—neither in geographical descriptions nor in administrative accounts. In general, no independent written work, whether in the form of a book or an article, has been devoted to the specific subject explored in the present research.

Research Findings

Despite being geographically closer to Yazd than to Kerman or Shiraz, Herat and Marvast historically fell under the jurisdiction of Fars and Kerman, never under Yazd, except during the recent four decades. The findings demonstrate that in the Islamic period, Yazd itself was considered a subordinate territory of Fars and thus lacked the political autonomy or territorial extent to encompass Herat and Marvast.

The demographic composition of the region further explains this administrative alignment. It included numerous nomadic tribes—elements absent in Yazd—whose livelihoods and seasonal migrations were closely tied to the provinces of Fars and Kerman. The socio-economic and environmental factors of the region, combined with its strategic position along major east–west trade routes such as the “Lajvard” route, granted Herat and Marvast substantial economic and military importance for the rulers of these two provinces.

Discussion of Results and Conclusions

The present study revealed that the proximity of Herat and Marvast to each of the three cities of Shiraz, Kerman, and Yazd was not a significant factor in determining their political affiliation to the rulers of those regions. One major reason for this phenomenon lies in the strategic and military importance of Herat and Marvast, which led to the construction of numerous fortresses throughout these areas.

Another crucial variable influencing the prosperity of Herat and Marvast was the rise and fall of Persian Gulf ports—most notably Siraf. Whenever that port faced difficulties, the governors of Fars and Kerman, as well as merchants, increasingly turned their attention to the trade route passing through Herat and Marvast, which in turn stimulated the economic growth of these regions.

Local historical sources from Fars and Kerman contain numerous references to the area discussed in this article, while local histories of Yazd make no mention of Herat or Marvast. This can be partly explained by the fact that Yazd was under the territorial authority of Fars during the Islamic period. On the other hand, the narratives found in the local histories of Fars and Kerman clearly demonstrate the significance and connection of this region to those provinces.

Another important variable is the considerable difference in the distance between the roads connecting Yazd, Shiraz, and Kerman. Travelers from Yazd to Shiraz, as in past centuries, have always preferred the shorter and more temperate route passing through Taft, Dehshir, and Dehbīd—without passing through Herat and Marvast. In contrast, travelers between Kerman and Shiraz, for the same geographical reasons, favored the route that passed through Herat and Marvast. This fact explains why these areas held particular importance for the governors of Kerman and Fars.

Another factor linking the region to Kerman and Fars lies in its **socio**-geographical fabric, which includes a large nomadic population. These tribes still maintain stronger connections with Kerman and Fars due to climatic conditions. The region also lies along major east–west trade routes, including the Lajvard (Lapis Lazuli) Route, which created significant economic advantages for the governors of both provinces.

Another noteworthy issue is the deep-rooted connection of this region with Shahr-e Babak in Kerman and Bavan in Fars. For most periods—especially during the later Islamic centuries—the governors of Thalāth (the Three Districts) administered the area. Historical sources also highlight the close relationship between Bavan in Fars and this region, as well as their similar climatic conditions.

The presence of armed tribes and occasional insecurity also contributed to the region’s limited connection with Yazd. In conclusion, it can be said that many factors influencing the administrative divisions of this region during the Islamic era lacked stability and permanence. Consequently, changes in political circumstances often caused the region to alternate between the authority of the governors of Fars and Kerman.

پژوهش‌های تاریخی

سال هفدهم، شماره سوم (پیاپی ۶۷)، ۱۴۰۴، ص ۶۱-۷۷

تاریخ وصول: ۱۴۰۴/۵/۱۳، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۸/۱۳

مقاله پژوهشی

تبیین تاریخی متغیرهای مؤثر بر جایگاه هرات و مروست در تقسیمات کشوری ایران در دوره اسلامی

امین‌رضا توحیدی* ، استادیار بخش معارف اسلامی، دانشکده حقوق و الهیات، دانشگاه شهید باهنر کرمان، کرمان، ایران

tohidi@uk.ac.ir

چکیده

منطقه هرات و مروست در مسیر مرکز استان‌های شیراز، کرمان و یزد قرار گرفته است. این نقطه بیشترین فاصله را با کرمان دارد و نزدیک‌ترین شهر به این ناحیه، از بین سه شهر یادشده، یزد است. با وجود این تا قبل از دهه ۱۳۶۰، بین حکام و والیان کرمان و فارس دست‌به‌دست شده و در دوره‌های اخیر، بیشتر ایام، از توابع کرمان محسوب می‌شد؛ ولی در تغییر رویکردی تاریخی، اکنون دو شهرستان از توابع یزد به شمار می‌آیند. دانستن علل این پدیده در گذشته و حال موضوع پژوهش فعلی است. در این پژوهش، فرضیه‌هایی چون نقش راه‌ها و ارتباطات، بافت جمعیتی متفاوت این منطقه، استعداد دامداری، کشاورزی و معدنی نواحی یادشده، فراز و فرود در وضعیت بندرهای خلیج فارس و تأثیر این پدیده بر منطقه مدنظر به عنوان علل این رخداد مطرح شد. یافته‌های این پژوهش نشان داد اهمیت این دو شهر به نسبت رونق راه‌هایی که در مسیر آن‌ها قرار داشتند در هر موقعیت زمانی، متغیر بود. از منظر اجتماعی و فرهنگی، این منطقه متأثر از ویژگی‌های دو ایالت فارس و کرمان است. از سوی دیگر، ارتباط تنگاتنگ این دو ناحیه با شهر بابک اهمیت دارد. این پژوهش به روش توصیفی، تحلیلی و تاریخی و با استناد به منابع دست‌اول و پژوهش‌های جدید انجام شد.

واژه‌های کلیدی: هرات و مروست، کرمان، شیراز، یزد، دوران اسلامی.

* نویسنده مسئول

مقدمه

رابطه انسان و محیط از مؤلفه‌های مهم در توسعه و پیشرفت جوامع انسانی و تحقق شرایط زندگی بهتر محسوب می‌شود. در این میان، نقش حکومت‌ها سازمان‌دهی این رابطه است که یکی از نمودهای عینی آن، تقسیمات کشوری است. در دوران اسلامی به‌ویژه پس از فتوحات، این موضوع مدنظر بوده است. اصطخری جغرافی‌دان سده چهارم هجری، جهان اسلام را به بیست اقلیم تقسیم کرد (اصطخری، ۱۳۴۷، ص. ۴). مقدسی دیگر دانشمند مسلمان، عرصه جغرافیای سرزمین‌های اسلامی را به شش اقلیم عرب و هشت اقلیم عجم تقسیم کرد (مقدسی، ۱۳۸۵، ص. ۸۳).

در آثار هر دو، کرمان و فارس دو اقلیم جداگانه به شمار آمده‌اند. منطقه هرات و مروست در دوران اسلامی همواره در قلمرو فارس یا کرمان قرار داشته است. از منظر سلسله‌مراتب اداری تا دهه ۱۳۶۰، حکام فارس و کرمان این منطقه را اداره می‌کردند. فرهنگ حاکم بر منطقه را به‌نحو بارزی تحت‌تأثیر دو والی‌نشین دانسته‌اند. باوجود این، فاصله هرات و مروست تا یزد نسبت به شیراز یا کرمان کمتر است. پی بردن به علل و عوامل این واقعیت که چرا این نواحی از منظر سلسله‌مراتب اداری باوجود مسافت کمتر در قلمرو یزد نبوده‌اند، موضوع مقاله حاضر است. وجود مسیرهای کوتاه‌تر و امن‌تر بین یزد و شیراز، و یزد و کرمان، ترکیب جمعیتی و ازجمله وجود عشایر و ایلات فارس و کرمان در منطقه، نبود علائق اقتصادی مشترک بین یزد و منطقه مدنظر این نوشتار، اهمیت سوق‌الجیشی آن برای حکام فارس و کرمان؛ به‌ویژه کرمان، ناامنی‌های حاصل از حضور قبائل متخاصم و عشایر مهاجم، قرار گرفتن یزد در قلمرو فارس، از فرضیه‌هایی هستند که در این

پژوهش مدنظر قرار گرفته است (شکل ۱). روش تحقیق مقاله، توصیفی و تحلیلی بوده و سعی شده است با ریشه‌یابی تاریخی به ارزیابی تحول ناشی از انتقال مدیریت منطقه از ایالت‌های کهن به استانی با قدمت بسیار، ولی تازه‌تأسیس بپردازد که این خود جنبه نوآورانه پژوهش کنونی است.

پیشینه تحقیق

منابع اصلی یا دست‌اول موجود چون کتب جغرافیا از دانشمندانی نظیر اصطخری و کتب تاریخی، در کنار سفرنامه‌ها اشاره‌های پراکنده‌ای به منطقه هرات و مروست داشتند که بررسی شدند. در کنار منابع یادشده، کهن‌نگاشت‌های محلی به‌ویژه فارسنامه‌های ابن‌بلخی و فسائی و آثاری درباره کرمان از وزیری و منشی‌های کرمانی در نوشته‌هایی مختصر به این دو ناحیه پرداخته‌اند. دکتر باستانی پاریزی در پیغمبر دزدان و حاشیه‌های سالاریه یا تاریخ کرمان و برخی مجموعه‌مقالات چون «مار در بتکده کهنه»، توضیحات اندک، اما مفیدی درباره ناحیه بررسی شده ارائه کرده است (باستانی پاریزی، ۱۳۵۳، ص. ۱۳۱؛ وزیری کرمانی، ۱۳۶۴، ج. ۵۰۴/۱؛ باستانی پاریزی، ۱۳۶۹، ص. ۱۹۸)؛ چنان‌که ایرج افشار در مقدمه جامع مفیدی بیان کرده در تاریخ شهر یزد سه کتاب مهم وجود دارد. مطالعه کهن‌نگاشت‌های محلی یزد در سده نهم هجری نشان داد منابع یادشده مطلبی درباره هرات و مروست ندارند؛ حتی نام آن‌ها در زمره مناطق جغرافیایی ذکر نشده است (یزدی کاتب، ۱۳۵۷، ص. ۳۰۶؛ جعفری، ۱۳۳۸، ص. ۲۴۵). کتاب سوم جامع مفیدی است که از صفحه ۶۵۴ به جغرافیای خطه یزد با مطلع «مدارس، بقاع، خوانق و رباطات و قری و مزارع و غیرذلک» توجه کرده، اما یادی از هرات و مروست ندارد (مستوفی، ۱۳۸۵، ج.

۳/۷۳۰-۶۵۴). کتاب قلعه روستاهای تاریخی منطقه هرات و مروست (شهرستان خاتم) استان یزد از توانگر مروستی، با تکیه بر آثار به‌دست‌آمده، اوضاع قلعه‌های منطقه در دوران صفویه و قاجار را با دید فنی باستان‌شناسانه بررسی کرده است. توانگر مروستی قلعه‌های منطقه را از نوع «مزارع مسکونی تاریخی» دانسته که در نتیجه تغییر نظام تیول‌داری و الغای نظام ارباب‌رعیتی در زمان پهلوی اول و دوم در حال نابودی‌اند (توانگر مروستی، ۱۳۹۴، ص. ۲۹۴). این کتاب به نقش آب و چشمه‌ها و قنات‌ها در ایجاد آبادی‌های منطقه از منظر باستان‌شناسی توجه کرده (توانگر مروستی، ۱۳۹۴، ص. ۲۶۹) و روابط مالکان و زارعان ناحیه را تشریح کرده است (توانگر مروستی، ۱۳۹۴، ص. ۲۶۷). به‌طور کلی اثری مستقل اعم از کتاب یا مقاله حاوی موضوع نوشتار حاضر یا مربوط به آن یافت نشد.

نمای کلی

منطقه هرات و مروست در طول تاریخ در غربی‌ترین مرز کرمان و شرقی‌ترین حدود فارس، سرحد دو ایالت محسوب می‌شده‌اند. به‌گمان برخی پژوهشگران، منطقه هرات و مروست از کهن‌ترین نواحی سکونت آریاییان در ایران به‌شمار آمده و نام

هرات از ریشه Aria است و مروست یا مرو اشاره به محل سکونت قبلی آن‌ها در مرو دارد (باستانی‌پاریزی، ۱۳۵۳، ص. ۱۸۲). در زبان پهلوی هریو و در زبان عربی هراة تلفظ می‌شود (مارکوارت، ۱۳۷۳، ص. ۱۵۴). بطلمیوس از هریوه در بیابان کرمان نام برده است (مارکوارت، ۱۳۸۳، ص. ۳۳-۳۸). اگر نظریه نام‌گذاری مناطق به نام سکونت‌گاه‌های قبلی منطبق بر واقع باشد، وجود شهرهای بسیاری به نام هرات به همین دلیل است. به روایت فسائی نام اصلی مروست «مرو» بوده؛ ولی به دلیل ایجاد تشابه اسمی به این نام توصیف شده است. گاهی هم به «مرو شاذان» شهرت یافته است (فسائی، ۱۳۶۷، ج. ۱/۱۱۶) و شاید منظور از سرزمین «آراتا» در کرمان، هرات باشد؛ چنان‌که در گویش محلی «هرا» تلفظ می‌شود (باستانی‌پاریزی، ۱۳۶۹، ص. ۱۹۸). فرهنگ منطقه، ترکیبی از ویژگی‌های دو استان کرمان و فارس است. به‌گونه‌ای که گویش مردم نواحی شرقی شهرستان‌های هرات و مروست، فارسی نزدیک به کرمانی و گویش نواحی غربی، فارسی نزدیک به شیرازی است (سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، ۱۳۸۱، ص. ۲/۴۷۱). تبدیل مروست به شهرستان در سال ۱۴۰۰ برای اولین بار موجب جدائی دو منطقه شد.

شکل ۱. نقشه استان یزد

درازا نکشید و سرانجام در دهه‌های منتهی به انقلاب اسلامی همچنان در قلمرو کرمان قرار داشت (مرکز آمار ایران، ۱۳۵۵، ص. ۱۸). در سال ۱۳۸۸، ورثه ابوالفتح خان، قلعه ملکی را به میراث فرهنگی واگذار کرده و این بنا به ثبت ملی رسید. ابوالفتح خان، مالک عمده زمین‌های هرات و مروست محسوب می‌شد. وی فرزند فرج‌الله خان و فرج‌الله خان فرزند عیسی خان خطاط و رجل عهد قاجار بود. پیش از عیسی خان پدرش حاج محمد علی خان بر منطقه سیادت داشت. از عیسی خان به‌عنوان حاکم ثلاث شهربابک، هرات و مروست در عهد قاجار نام برده‌اند (باستانی پاریزی، ۱۳۵۳، ص. ۱۳۱). گفتنی است در فرمان‌های حکومتی عصر قاجار معمولاً سه شهر یادشده باهم به حکام واگذار می‌شدند؛ چنان‌که در سال ۱۲۵۵ ق از سوی پادشاه قاجار شهربابک، هرات و مروست به اقطاع، به کهندل خان افغان داده شد (وزیری کرمانی، ۱۳۶۴، ج. ۷۸۴/۲).

نقطه کانونی و مرکز دو شهر فعلی هرات و مروست، دو قلعه به نام‌های «قلعه مروست» و «قلعه ملکی هرات» است. قلعه ملکی با مساحت پانزده هزار مترمربع از بناهای دوران افشار و زند محسوب می‌شود. در صد سال گذشته خانواده ابوالفتح خان محمودی‌نژاد شهربابکی از این قلعه استفاده کرده‌اند. در اواخر دهه ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰، پس از جدایی شهرستان یزد از استان دهم (اصفهان) و تشکیل فرمانداری کل یزد، ابوالفتح خان تلاش فراوانی کرد تا حوزه انتخابیه زادگاه خود را که در قلمرو کرمان قرار داشت از اشتراک با بخش‌هایی از استان در حال تأسیس یزد جدا کند و موفق نیز شد. در توضیح این مطلب باید گفت مندرجات اصلاحیه قانون تقسیمات کشوری در سال ۱۳۱۶، هرات و مروست را تابع شهربابک کرمان نشان داده است. در حوالی سال ۱۳۲۳، بنا بر مندرجات روزنامه رسمی کشور دهستان‌های هرات و مروست در قلمرو استان دهم (اصفهان) قرار گرفتند (وزارت کشور، ۱۳۷۰، ج. ۲۷۹/۳). این موضوع به

شکل ۲. قلعه ملکی هرات

قلعه قلعه‌های متعدد دیگری هم دارند که نشان‌دهنده دغدغه امنیت برای ساکنان آن طی سده‌های متمادی است. شایان ذکر است با توجه به تخریب گسترده بافت تاریخی در هرات و مروست به‌علت سیل‌های پرشمار نمی‌توان به‌طور دقیق کاربری قلعه‌های منطقه را تشخیص داد؛ زیرا در دوران باستان و اسلامی برخی از قلعه‌های قهندز (کهندژ) در میانه شهر بودند (یعقوبی، ۱۳۷۴، ج. ۱۷۲/۲) و مشخص نیست شهرهای هرات و مروست دارای «ربض» یعنی حصار بیرونی شهر بوده‌اند یا خیر. باوجود این شاید بتوان وجود چنین قلعه‌های مستحکم و بزرگی در منطقه هرات و مروست را نشان‌دهنده رونق راه‌های تجاری بین فارس و کرمان در دوره‌های ساختشان دانست. این نکته را نباید از نظر دور داشت که نقشه و اجزای تشکیل‌دهنده این قلعه‌ها بیشتر حاکی از سکونت‌گاه خان‌ها و حکام محلی است و برخلاف قلعه‌های روستایی جایی برای زندگی اهالی در آن‌ها مشاهده نمی‌شود.

قلعه ملکی (شکل ۲) شامل فضاهای مسکونی، محل استقرار نگهبانان، اسطبل بزرگ و حتی فضای روباز برای کشاورزی در وضعیت اضطراری بوده و تمامی ویژگی‌های قلعه‌های روستایی ایران از قبیل کاربری دفاعی را دارد.

قلعه مروست (شکل ۳) در مرکز شهر مروست هشت‌هزار مترمربع وسعت دارد و بر روی تپه‌ای به ارتفاع بین چهار تا شش متر ساخته شده است. به نظر می‌رسد تپه، دست‌ساز و غیرطبیعی است. انتخاب نقطه مرتفع نشان از کاربری دفاعی و امنیتی آن دارد. همچنین، گمان می‌شود در ساخت این قلعه کهن که قدمت آن به‌درستی مشخص نیست، ذهنیتی چون قلعه‌های دختر و اردشیر بر فراز تپه‌های مرکزی شهر کرمان وجود داشته و بعید نیست که بتوان پیوندی زمانی بین بناهای این نقطه، کرمان و شهر بابک جست، به‌ویژه آنکه علت اصلی بنای دو شهر کرمان کنونی و شهر بابک به‌دست سرسلسله ساسانیان موضوع ارتباطات تلقی شده است (کیانی، ۱۳۶۶، ص. ۱۹۵). به‌هرحال، هرات و مروست به‌جز این دو

شکل ۳. قلعه مروست

اسلامی بدون جمعیت عشایری بوده است؛ بنابراین عشایر فعلی این استان اکنون نیز پیوندهای قوی با همگنان خویش در فارس و کرمان داشته و ییلاق قشلاق آن‌ها هنوز به مقصد کرمان و فارس انجام می‌شود (مولایی هاشجین، ۱۴۰۰، ص. ۱۵). از منظر زمین‌شناسی این دو شهرستان بخشی از حوزه آبریز ابرکوه و سیرجان محسوب شده‌اند.

اهمیت راهبردی هرات و مروست

نکته مهم دیگر آن است که به دلیل وجود آب در جای‌جای مسیر برای رفع نیاز لشکریان، در دوران مختلف اسلامی یکی از مسیرهای مورد علاقه برای رسیدن به کرمان یا شیراز، راه بوانات و هرات و مروست بود؛ برای نمونه در سال ۳۲۰ ق سپاهیان خاندان الیاسی از مروست به صوب فارس راندند (منشی کرمانی، ۱۳۲۸، ص. ۱۵)؛ چنان‌که ملک اشرف وقتی برای جنگ با شیخ ابواسحق اینجو از آذربایجان به بوانات آمده، آنجا را آتش زده، قصد داشت از مسیر هرات و مروست راهی کرمان شود (وزیری

بخش عمده‌ای از ساکنان این دو شهرستان از عشایر عرب خمسه، بختیاری و طوایف قرائی، توتکی، آریز و شکاری هستند. این منطقه در دوره‌های گذشته از محل‌های استقرار ایل بزرگ قشقایی و رؤسای آن بود؛ چنان‌که محمد حسن خان قشقایی فرزند جهانگیر خان ایل بیگی قشقایی که شوهر خواهر محمد شاه بود در منطقه هرات و مروست به سر می‌برد (باستانی پاریزی، ۱۳۵۳، ص. ۱۸۱). براساس حصر عقلی می‌توان حدس زد که تعداد آن‌ها در دوره‌های گذشته بیشتر بوده و اکنون با یک‌جانشینی در جامعه شهری حل شده‌اند. نیاز به توضیح ندارد که اسامی ایلات و طوایف یادشده نشان می‌دهد از عشایر شناخته‌شده فارس و کرمان بوده و هیچ‌گاه پیوندی با یزد نداشته‌اند. در حال حاضر تمام جامعه عشایری استان یزد ساکن ابرکوه -جداشده از فارس- و هرات و مروست -جداشده از کرمان- هستند و پیوندهای عمیقی با همگنان خویش در دو استان یادشده دارند. به‌طور کلی استان یزد تا قبل از تغییرات تقسیمات کشوری در دوران پس از انقلاب

نیروهای مسلح، ۱۳۸۱، ج. ۴۶۸/۲). آب رودخانه دائمی نهر مسیح که در گذشته منشأ قنات‌های پرآب منطقه هرات و مروست محسوب می‌شد اینک با سدسازی از آن در صنعت و زراعت یزد استفاده می‌شود. سد هرات (خوانسار) و سد مروست در بیست سال اخیر بر رودخانه‌های «اعظم» و «بوانات» ساخته شده‌اند و نقش مهمی در تأمین آب استان یزد دارند. به‌طور کلی این دو شهر در دلتای رودهای یادشده مستقرند. تقریباً تمامی پوشش جنگلی استان یزد که ۱/۸ درصد مساحت آن را تشکیل می‌دهد در هرات و مروست واقع شده است (منافی ملا یوسفی، ۱۴۰۱، ص. ۱۶۵). کویر بخش اندکی از اقلیم منطقه را در بر گرفته، ولی در گذشته حتی در مناطق کویری آن کمتر مشکل کم‌آبی جلب توجه کرده است. در شرق مروست و در محدوده شهر بابک کویری به نام کویر مروست در مساحتی کمتر از شش هزار هکتار و با دو رودخانه وجود دارد که برخی از جمله سایکس (Sykes) سرکنسول انگلیس در کرمان، در دوران ناصری و حکومت عبدالحسین میرزا فرمانفرما بر کرمان، از آن عبور کرده و به نقل از وی، جز رودخانه‌های شور بودند و راهی که از میان کویر می‌گذشت، مشاهده نمی‌شد (سایکس، ۱۳۶۳، ص. ۱۰۹). این منطقه زیست‌گاه برخی جانوران وحشی است که شهرت تاریخی دارند. به‌طوری که برخی منابع به وجود زیستگاه گورخر در هرات و مروست اشاره کرده‌اند (فسائی، ۱۳۶۷، ج. ۸۷۶/۲). هرات و مروست در تاریخ به‌عنوان منطقه‌ای معدنی و با محصولات شناخته‌شده محسوب می‌شدند. از نظر ابن‌بلخی این دو شهر محل استخراج و ساخت آهن و پولاد بوده و تیغ‌ها و شمشیرهایشان چاهکی نامیده شده است (ابن‌بلخی، ۱۳۷۴، ص. ۲۹۳). اکنون نیز معادن فراوانی در دو شهرستان خاتم (هرات) و

کرمانی، ۱۳۶۴، ج. ۴۸۸/۱). نادر شاه افشار هم برای حمله به کرمان راه بوانات را برگزید (فسائی، ۱۳۶۷، ج. ۵۷۴/۱). لطفعلی خان زند نیز در یکی از لشکرکشی‌های خود برای رسیدن به کرمان راه بوانات، هرات مروست و کرمان را برگزید. فسائی در ذکر حوادث سال ۱۲۰۶ق از اعزام سپاهیان قاجار به فرماندهی جان محمد خان و رضا قلی خان قاجار دولو از مسیر هرات و مروست به شیراز یاد نموده است (فسائی، ۱۳۶۷، ج. ۶۵۱/۱). در کهن‌نگاشت‌های محلی یزد اشاره‌ای به هرات و مروست و حوالی آن وجود ندارد. در نمونه‌ای نادر، نویسنده جامع جعفری از لشکرکشی لطفعلی خان به حدود شهر بابک در دوران نبرد با آقا محمد خان قاجار یاد کرده است (نائینی، ۱۳۵۳، ص. ۵۱). همچنین مؤلف کتاب جامع جعفری فقط یک بار از مروست نام برده است و این موضوع هم جنگی و نظامی بوده و درباره فرار و پناه بردن لطفعلی خان عقداپی به آنجاست (نائینی، ۱۳۵۳، ص. ۴۵۳).

وضعیت اقلیمی و اقتصادی

به روایت تاریخ، «هرات و مروست جایی است که شکار آن گورخر و محصولات چو گندم، جو، و پنبه و خشخاش داشته و آب منطقه با قنات تأمین می‌شود» (فسائی، ۱۳۶۷، ج. ۱۲۳۸/۲). منابع اخیر هم روایت مشابهی دارند. مهم‌ترین محصول هرات و مروست، غله به‌ویژه گندم، جو و انواع سردرختی^۱ بوده و انگور آن مشهور است. باوجود کشاورزی پررونق منطقه، اما به‌طور کلی خاک منطقه مرغوب محسوب نمی‌شود؛ ازاین‌رو محدودیت زراعت در آن کمتر تحت‌تأثیر کم‌آبی و بیشتر متأثر از خاک است (سازمان جغرافیایی

۱. هر میوه‌ای که از درخت به دست آید؛ مثل سیب و گلابی و زردآلو (فرهنگ معین).

مروست بهره‌برداری می‌شوند؛ چنان‌که معدن سنگ آهن اسمالون مروست و معدن جمال کوه هرات از معادن فعال و مهم منطقه‌اند.

جایگاه هرات و مروست در ارتباطات دو والی‌نشین شیراز و کرمان

این منطقه از دیرباز اهمیت فوق‌العاده‌ای در راه‌های سیستان، کرمان و فارس داشت؛ چنان‌که در عهد باستان راه مهم موسوم به «راه لاجورد» با عبور از آن به انشان و سپس به شوش می‌رسید (باستانی پاریزی، ۱۳۶۹، ص. ۱۹۸). گفتنی است از دید قدما، قدیمی‌ترین و غنی‌ترین معادن لاجورد فقط در چهار نقطه جهان وجود داشتند. نویسنده *عرایس الجواهر* در سده هشتم هجری نوشته است: «و آن انواع است: بدخشانی، و کرمانی و گرجی و دزماری» (ابوالقاسم کاشانی، ۱۳۸۶، ص. ۱۳۵)، همین موضوع باعث می‌شد این سنگ نیمه‌قیمتی از مبادی چهارگانه در شرق به‌سوی غرب صادر شود و این مسیر تجاری به نام راه لاجورد شهرت یابد. در برخی دوره‌های اسلامی نیز راه‌های هرات و مروست آن‌چنان مشهور و مهم بودند که امیران مهمی چون مبارزالدین محمد، عهده‌دار امنیتشان می‌شدند. امیر مبارزالدین محمد مظفری، ابتدا توسط ملک اشرف چوپانی به راهداری «حدود کردستان، کرمانشاهان، ابرکوه و هرات و مروست منصوب گردید» (حافظ ابرو، ۱۳۸۰، ج. ۷۸۱).

کارکرد اصلی راه‌های هرات و مروست برقراری ارتباط بین دو والی‌نشین شیراز و کرمان بوده است. هرات و مروست در هیچ‌یک از دوره‌های تاریخی مدنظر پژوهش حاضر در مسیر اصلی ارتباطی یزد و شیراز قرار نداشته است. اصطخری دانشمند سده چهارم هجری، زرقان، اصطخر، بیر، کهمند، دهبید، ابرکوه، دهشیر، الجوز، قلعه‌المجوس و در نهایت

یزد (فعلی) را حدفصل این دو شهر دانسته است (اصطخری، ۱۳۴۷، ص. ۱۱۵). این وضعیت تا پایان عهد قاجار مشهود بود؛ چنان‌که پژوهشگر و ایران‌شناس برجسته آمریکایی جکسن که در سال ۱۹۰۳م از ایران بازدید کرده، برای طی مسیر شیراز به یزد از همان شهرهایی که اصطخری نوشته عبور کرده و در اثر او نامی از هرات و مروست نیست. مسیری که او از آن گذشته، آسان و بدون مشکل خاصی بوده است (جکسن، ۱۳۵۷، ص. ۳۹۰-۴۰۲).

از شیراز به کرمان دو جاده وجود داشت. جاده نخست، از شمال دریاچه مشهور بختگان عبور می‌کرد، (شکل ۴) و راه دیگر در امتداد ساحل جنوبی آن قرار داشت. راه اولی با گذر از شهر شیراز به اصطخر می‌رفت (اصطخری، ۱۳۴۷، ص. ۱۱۴) و آنگاه دو شاخه می‌شد (ابن بلخی، ۱۳۸۵، ص. ۱۶۱). گاهی با عبور از هرات به شهر بابک می‌رسید (ابن بلخی، ۱۳۸۵، ص. ۱۶۱) و سپس به کرمان می‌رفت. گاهی نیز با عبور از آباد به صاهک می‌رسید و به راهی که در ساحل جنوبی امتداد داشت می‌پیوست؛ اما راه جنوبی از مبدأ شیراز به سمت شرق پیچ‌خورده در امتداد ساحل شمالی دریاچه بختگان مناطق خرمه و باهلیویه را طی کرده، آنگاه از جنوب بختگان به جایی به نام خیره می‌رسید. در *فارسنامه* ناصری از جاده‌ای که حالت فرعی داشت و با گذر از خیره به نیریز و قطره می‌رسید، یاد شده است (ابن بلخی، ۱۳۸۵، ص. ۱۶۲). باوجود این، مسیر مهم و اصلی از منطقه خیره به منطقه هرات و صاهک کبیر ختم می‌شد و از اینجا نیز به‌طوری که پیش‌تر گفته شد به جاده‌ای که به موازات سواحل جنوبی دریاچه قرار داشت، منتهی می‌شد. همچنین، از صاهک کبیر مسیری در صحرا به‌سوی شمال شرقی رفته به شهر بابک ختم می‌شد (لسترنج، ۱۳۷۷، ص. ۳۲۰). در

هر لحظه منتظر هجوم ایشان به خود بودند، بیشتر راهزنان عرب محسوب می‌شدند. حکام محلی منطقه اقدام مؤثری برای تنبیه آن‌ها انجام نمی‌دادند (سایکس، ۱۳۶۳، ص. ۱۰۹).

نقش سواحل خلیج فارس در رونق هرات و مروست

فراز و فرود بندرهای مهم خلیج فارس نیز بر موقعیت ارتباطی هرات و مروست مؤثر بود. ابن بلخی مورخ سده پنجم هجری از صاهة الكبرى و صاهة الصغرى و هراة، در منطقه هرات و مروست یاد کرده است. به گفته او هر دو شهر، آباد و دارای جامع و منبر هستند (ابن بلخی، ۱۳۷۴، ص. ۲۹۳)؛ اما اصطخری در مسالک و ممالک نوشته است که مروست منبر ندارد (اصطخری، ۱۳۴۷، ص. ۹۸). با توجه به آنکه ابن بلخی در گذشته سال ۵۱۰ هجری است و اصطخری در سال ۳۴۰ هجری به دیار باقی شتافته، می‌توان نتیجه گرفت این منطقه در حوالی سده ششم هجری در اوج شکوه و پیشرفت قرار داشته است. ابن بلخی در جمله‌هایی ضمن اشاره به افول بندر مهم سیراف، بر فزونی گرفتن اهمیت راه‌های فارس به کرمان تأکید کرده است: «به هر دوسه سال که لشکری از آنجا فرستادی و رنج‌ها کشیدندی، از وی چیزی نتوانستندی ستدن و چون حال آن بدین گونه بود و هیچ بازرگانی به سیراف کشتی نیارست آورد، از بهر ایمنی راه، به کرمان با مهرویان یا دورق و بصره او گنجدند و بر راه سیراف جز چرم زربغه و اسبابی که پارسیان را به کار آید، نیاوردند و از این سبب خراب شد» (ابن بلخی، ۱۳۷۴، ص. ۱۳۶). هر چند به عقیده لسترنج آن‌ها در سده چهارم هجری هم دو شهر مهم محسوب می‌شدند (لسترنج، ۱۳۷۷، ص. ۲۹۹). هرات در سده چهارم هجری بزرگ‌تر از ابرکوه قلمداد می‌شد

دوران ایلخانی نیز سرزمین کرمان به محل تجمع تجار و بازرگانان تبدیل شد؛ شهرهای جیرفت، کرمان و سیرجان اهمیت بازرگانی مضاعفی پیدا کردند (حافظ ابرو، ۱۳۸۰، ج. ۱۵۹/۳)؛ از این رو، بر اهمیت ارتباطی هرات و مروست افزوده شده و هم‌زمان، بیشتر توجه حکام کرمان را جلب می‌کرد؛ زیرا ایلخانان به کسب درآمد از تجارت اهمیت بسیاری می‌دادند.

به جز برهه‌های محدودی در دوران معاصر، منطقه مهم شهربابک همواره از توابع کرمان بوده و هست (لسترنج، ۱۳۷۷، ص. ۳۰۸)؛ بنابراین از سمت کرمان روستای رباط در غربی‌ترین نقطه شهربابک برای مسافران کرمان، دروازه هرات و مروست و پس از آن یوانات و ارسنجان محسوب می‌شود. رباط در فاصله ۲۸ مایلی شهربابک واقع شده و اکنون در مسیر بزرگراه شهربابک هرات (خرآق) قرار دارد. مسیر رباط تا هرات در گذشته از جنگلی انبوه و دریاچه‌ای پرآب، ولی شور می‌گذشت (پاتینجر، ۱۳۸۴، ص. ۲۳۳). رباط در تلاقی راه‌های یزد و فارس در ابتدای دوران قاجار روستایی پررونق، ولی بدون کاروان‌سرا بود و تا هرات ۳۰ مایل فاصله داشت (پاتینجر، ۱۳۸۴، ص. ۲۳۳). رباط مروست محل سکونت عشایر عرب به شمار می‌آمد (باستانی پاریزی، ۱۳۵۳، ص. ۱۳۱).

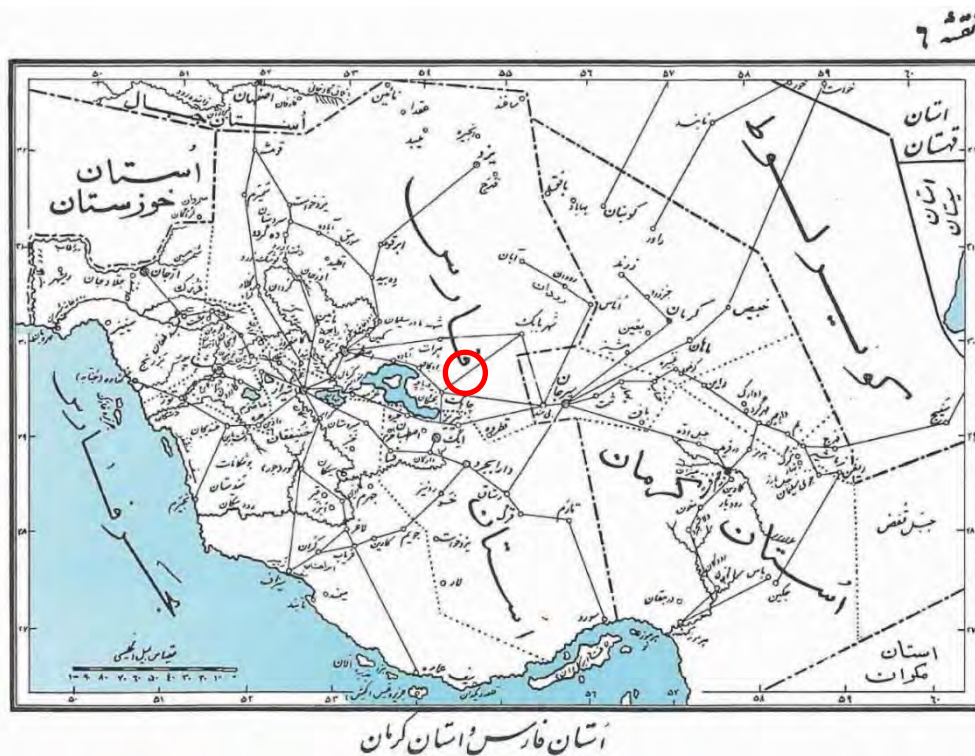
در اوایل قاجاریه مسیر بین شهربابک تا رباط پررونق و آباد بود. به طوری که رهگذران از میان باغ‌های وسیع و کشتزارهای تنباکو و دشت‌های سبز می‌گذشتند (پاتینجر، ۱۳۸۴، ص. ۲۳۱). دشت‌های میان رباط، هرات و مروست در زمان شاهان نخستین قاجار محل سکونت عشایری بود که در نهایت آسایش مشغول دامداری و کشت و زرع بوده و موجب ناامنی نبودند (پاتینجر، ۱۳۸۴، ص. ۲۳۴)؛ اما رهگذران، با گذشت دهه‌ها، دشت‌های بی‌حاصلی را می‌دیدند که محل تاخت و تاز قبایل غارتگر است و

(لسترنج، ۱۳۷۷، ص. ۳۰۸). اصطخری می‌نویسد: «صاهک الکبری و صاهک الصغری و مروست و هراة از دیار فارس منبر ندارند» (اصطخری، ۱۳۴۷، ص. ۹۸). نویسنده صورة الارض هریه (هرات) و مناطق پیرامون آن‌ها را شهرهایی در مسیر کرمان و شیراز می‌داند (ابن حوقل، ۱۳۶۶، ص. ۳۳). بر این اساس می‌توان نتیجه گرفت با فزونی یافتن اهمیت مسیرهای تجاری بین فارس و کرمان در دوران آل‌بویه و به‌ویژه کاسته شدن از اهمیت بندرهایی چون سیراف، از سده پنجم هجری به بعد، سبب رونق مناطق در مسیر راه‌های تجاری فارس و کرمان یا در همان حوالی نظیر هرات و مروست شد. از اواخر سده پنجم هجری با مهاجرت تجار سیرافی از این بندر و پاره‌ای عوامل دیگر از اهمیت راه‌های تجاری مسیر یادشده کاسته شد و به‌دنبال آن هرات و مروست به دلایل یادشده، رونق یافتند. پس از این برهه، بار دیگر شاهد کم‌رونقی منطقه‌ایم، با وجود این، رکود منطقه به‌صورت تدریجی رخ داده است. نام مروست در سفرنامه‌های مسافرانی که در قرن پانزدهم میلادی از سواحل خلیج فارس راهی نواحی مرکزی ایران بودند به‌صورت «شهرکی» آمده است (باربارو، ۱۳۸۱، ص. ۹۹). باربارو در قرن پانزدهم میلادی از شهرکی به نام مروست درست قبل از تفت نام برده است؛ درحالی که

این دو شهر بیش از ۲۴۰ کیلومتر از هم فاصله دارند. احتمالاً منظور وی از شهری که مردمانش بر کیش ابراهیم هستند، ابرکوه است. بر این مبنا، اشاره وی به شوشتر و گناوه نشان می‌دهد که او مسیر نامنظمی را از سواحل جنوب غربی ایران تا مرکز کشور یعنی «نائین» پیموده و احتمالاً نام برخی از این مناطق را براساس شنیده‌ها یاد کرده است. به‌رحال در زمان وی باز هم مسیر ذکرشده که اصطخری پیش‌تر به آن اشاره کرد - بدون گذر از هرات و مروست - گذرگاه اصلی شیراز به یزد محسوب می‌شد (باربارو، ۱۳۸۱، ص. ۹۹).

جایگاه منطقه هرات و مروست در قلمرو فارس و کرمان

نیدرمایر در اواخر دوران قاجار در حوالی ارسنجان نایب‌الحکومه‌ای را ملاقات کرده که از نصرت السلطنه حاکم کرمان فرمان می‌برد؛ و از او می‌خواست به استناد آن نامه، خود را تسلیم کند (نیدرمایر، ۱۳۶۳، ص. ۳۳۳). این موضوع نشان می‌دهد بعد مسافت در برابر اهمیت منطقه برای حکام کرمان رنگ می‌باخت و به‌این‌ترتیب یکی از دلایل اهمیت هرات و مروست برای کرمان روشن می‌شود.

شکل ۴. (لسترنج، ۱۳۷۷، ص. ۲۹۷)

می‌نویسد: «مروست دیهی است بزرگ و همان صفات بوان را دارد» (مستوفی، ۱۳۹۶، ج. ۸۱/۲). طهرانی در دیار بکریه، نوشته است: در قرن نهم هجری هرات و مروست پس از جدایی از فارس در حاکمیت کرمان قرار گرفت (طهرانی، ۱۳۵۶، ج. ۴۰۱/۲)، هرات و مروست را به مرکزیت مروست، مجموعه چهارده قریه آباد دانسته که از مناطق سردسیر فارس است. این منطقه به نوشته فسائی از «بلوکات ۶۳ گانه فارس» به شمار آید (فسائی، ۱۳۶۷، ج. ۱۵۵۷/۲)؛ ولی در زمان نویسنده از قلمرو فارس خارج شده است (فسائی، ۱۳۶۷، ج. ۱۲۳۸/۲). فسائی در ادامه و در بیان حدود بلوک نیریز، حد شمالی نیریز را «بلوک سیرجان کرمان» و «بلوک شهربابک کرمان»، بدون نامی از هرات و مروست ذکر کرده (فسائی، ۱۳۶۷، ج. ۱۵۶۶/۲) که بنابر حصر عقلی و مطلبی که از نیدرمایر نقل شد می‌توان نتیجه گرفت این حدود در عصر قاجار از توابع شهربابک کرمان بوده‌اند. تعیین حدود این دو

میرخواند در روضه الالفی ضمن شرح وقایع غارتگری‌های اعراب فارس این حدود را در زمان آل مظفر از توابع کرمان دانسته است. در این روزها بی‌نظمی به ولایت کرمان رسوخ کرد و تعدادی از عرب‌ها صحن رودان و رفسنجان و شهربابک و ناحیه هرات و مروست را به یغما و چپاول بردند (میرخواند، ۱۳۳۹، ج. ۵۳۴/۴). ابن‌بلخی، بوان و مروست را با هم و در یک قلمرو نام برده؛ و نوشته «بوان، شهرکی است با جامع و منبر و مروست با آن رود و میوه بوم است، چنانکه درختان آن مانند بیشه است و به اعمال کرمان، نزدیک است و هواء آن معتدل است و آب هاء روان دارد و آبادان است» (ابن‌بلخی، ۱۳۷۴، ص. ۲۹۴). باوجود تفکیک قلمرو بوان و مروست که اغلب و چنان‌که ابن‌بلخی می‌گوید: یکی در اعمال کرمان و دیگری در فارس جای داشت، جغرافی‌نویسان بر یگانگی اقلیمی این دو شهر تأکید داشته‌اند، مستوفی در نزهة القلوب

منطقه با توجه به درهم‌تنیدگی زیاد آن‌ها دشوار است. به‌طوری که ابن بلخی «مورد» و «رادان» را از توابع بوان می‌داند (ابن بلخی، ۱۳۷۴، ص. ۳۰۷) و مستوفی از توابع هرات (مستوفی، ۱۳۹۶، ج. ۸۸۲/۲). منابع تاریخی و جغرافیایی عهد ناصری نشان می‌دهند مروست تا آن زمان همچنان مرز کرمان و فارس بوده است (منشی کرمانی، ۱۳۹۱، ص. ۲۴۱).

وضعیت ارتباطات یزد و هرات و مروست در دوران اسلامی

منابع جغرافیایی متقدم، یزد را از توابع فارس دانسته‌اند. یعقوبی در شرح بلاد فارس از یزد نام برده است (یعقوبی، ۱۳۴۳، ص. ۵۰). جیهانی و اصطخری نیز یزد را از توابع اصطخر در فارس برشمردند (جیهانی، ۱۳۶۸، ص. ۱۱۰؛ اصطخری، ۱۳۴۷، ص. ۹۷). حمدالله مستوفی هم یزد را از توابع اصطخر فارس دانسته است (مستوفی، ۱۳۹۶، ج. ۷۴/۲). بر این اساس، یزد در سراسر دوران قرون وسطی بخشی از فارس شمالی به مرکزیت اصطخر به شمار می‌آمد (لسترنج، ۱۳۷۷، ص. ۲۸۳) و محدوده آن مشخص بود. اصطخری یزد را منطقه‌ای از فارس شامل (شهر امروزی یزد) مید، نائین و بهره (فهرج) دانسته است (اصطخری، ۱۳۴۷، ص. ۹۷). اصطخری می‌نویسد: مسیر شیراز به یزد همیشه ده‌بید و ابرکوه را در بر می‌گرفته است (اصطخری، ۱۳۴۷، ص. ۱۱۵)؛ یعنی شامل هرات و مروست نمی‌شد.

یزد همواره شهر تجاری مهم، اما خشک و کم‌آبی توصیف شده است؛ از این رو باوجود اشتغال جمعی از مردم به کشاورزی و دامداری، محصولات زراعی عرضه‌شده کمتر از میزان تقاضا بود. حافظ ابرو درباره ناکافی بودن محصولات کشاورزی یزد می‌نویسد: «طعمه که در آن ناحیت حاصل شود به خرج ایشان

وفا نکند» (حافظ ابرو، ۱۳۷۵، ص. ۱۱۰). مستوفی هم نوشته است حاصل زراعت در یزد: «چندان نباشد که اهل آنجا را کافی بود و از دیگر ولایات نیز بسیار بدانجا برند» (مستوفی بافقی، ۱۳۸۵، ج. ۱۱۹/۳). باوجود این، آب‌وهوای منطقه یزد برای کاشت انواعی از درختان توت مناسب است. حافظ ابرو به شمار بسیار درختان توت و تولید ابریشم و تجارت پروتوق آن در این شهر اشاره کرده است (حافظ ابرو، ۱۳۸۰، ج. ۱۱۰/۳). در تاریخ جامع جعفری از درآمدهای دولتی چون «لاکی‌پزی» و «حلقه ابریشم» در یزد نام برده شده است (نائینی، ۱۳۵۳، ص. ۵۸۶). مقصد اصلی منسوجات یزدی، یعنی تنها محصول صادراتی آن خطه، هند و آسیای میانه بوده که نیازی به گذر از هرات و مروست نداشتند (باربارو، ۱۳۸۱، ص. ۷۰). در اوایل دوران قاجار میزان محصولات کشاورزی‌اش اندک بود؛ اما در این شهر خدمات بازرگانی فراوانی ارائه می‌شد. به‌طوری که بیش از پنجاه‌هزار شتر و هزاران چهارپای دیگر در شهری که جمعیتی اندک داشت برای ارائه خدمات بازرگانی موجود بود (پاتینجر، ۱۳۸۴، ص. ۲۶۶-۲۶۷). در اواخر عهد قاجار این شهر در محاصره‌شن‌های روان قرار داشت و جمعیت آن دائم در حال کاهش بود (هدین، ۱۳۵۵، ص. ۶۲۷). یزدی‌ها اقلام کشاورزی که در صنعت به آن نیاز داشتند، وارد می‌کردند. صنایع دستی و نساجی یزد از دیرباز مشهور است. یزدی‌ها تا پایان دوره قاجار، بیشتر مواد اولیه نساجی از جمله پنبه را از رفسنجان تهیه می‌کردند. به‌طوری که روزانه سی صد بقیچه نخ نمرة ۲۰۰ که از پنبه رفسنجان تهیه می‌شد در کارگاه‌های محلات یزد مصرف می‌شد (مجله اطاق تجارت، ۱۳۱۳؛ مختاری، ۱۳۸۳، ص. ۱۲۶). هرچند پنبه در مقیاس کم در هرات و مروست هم تولید می‌شد؛ ولی پنبه محصول اصلی رفسنجان بوده و

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر نشان داد نزدیکی بیشتر هرات و مروست به هرکدام از سه شهر شیراز، کرمان و یزد متغیر مهمی در قرار گرفتن هرات و مروست در قلمرو حکام نبوده است. از دلایل این پدیده اهمیت راهبردی و نظامی هرات و مروست است که در نتیجه آن قلعه‌های بسیاری در این نواحی ساخته شد. فرازوفروند بندرها در خلیج فارس از جمله سیراف متغیر مهم دیگری در رونق هرات و مروست به شمار می‌آید؛ چنان‌که با بروز مشکلاتی در آن بندر، حکام فارس و کرمان و تجار، بیشتر به راه تجاری دو والی‌نشین که از هرات و مروست می‌گذشت توجه کرده، باعث رونق آن شدند. در منابع تاریخ محلی فارس و کرمان اشاره‌های بسیاری به منطقه مدنظر مقاله حاضر مشاهده می‌شود، درحالی‌که در منابع تاریخ محلی یزد نامی از هرات و مروست وجود ندارد. این پدیده ازسویی به قرار گرفتن یزد در قلمرو فارس در دوران اسلامی مربوط است. ازسوی دیگر، روایات منابع تاریخ محلی فارس و کرمان، اهمیت و پیوستگی این منطقه به فارس و کرمان را نشان می‌دهد. باید متذکر شد متغیر مهم دیگر، تفاوت چشمگیر بعد مسافت راه‌های بین یزد و شیراز و کرمان و شیراز است؛ چنان‌که مسافران یزد و شیراز هنوز مانند سده‌های گذشته به دلیل کوتاه‌تر بودن و شرایط اقلیمی مناسب‌تر، راه تفت، دهشیر، ده‌بید، بدون گذر از هرات و مروست برای رسیدن به شیراز را ترجیح می‌دهند. درحالی‌که مسافران کرمان و شیراز دقیقاً به همین دلیل به گذر از هرات و مروست علاقه‌مند بوده‌اند. این واقعیت باعث اهمیت نواحی یادشده برای حکام کرمان و فارس بوده است. از دیگر علل پیوستگی منطقه با کرمان و فارس، بافت اجتماعی ناحیه است، که عناصری چون عشایر

روزانه به نواحی شمالی و مرکزی در حد گسترده ارسال شده و جاده‌های امن بین رفسنجان، یزد تا حوالی شاهرود پر از کاروان‌هایی بود که این محصول را انتقال می‌دادند (هدین، ۱۳۵۵، ص. ۳۶۴)؛ پس تهیه این اقلام از رفسنجان در مقایسه با هرات و مروست باصرفه و مصلحت همراه بود.

مشکل ناامنی‌هایی که به‌صورت پیاپی از مسیر هرات و مروست، یزد را تهدید می‌کرد سهم مهمی از دلایل ارتباطات اندک دو منطقه را در طی تاریخ داشت. عرب‌های موسوم به فولادی پس از غارت شهر بابک و هرات و مروست به یزد می‌تاختند. برخی حاکمان فارس مثل شیخ ابواسحق اینجو از مسیر یادشده به یزد حمله می‌کردند؛ چنان‌که نام‌برده نُه بار به یزد حمله کرد. در یکی از این جنگ‌ها چنان قحطی بزرگی در یزد رخ داد که شمار فراوانی از مردم از گرسنگی مردند و توان به خاک سپردن مردگان وجود نداشت (وزیری کرمانی، ۱۳۶۴، ج. ۵۰۴/۱). پیش از دوران قاجار گاهی قحطی ناشی از جنگ و محاصره در یزد چنان شدت می‌گرفت که «آدمی، آدمی را خورد... به هر گوشه، جانی به نانی می‌دادند و کسی التفات نمی‌کرد» (سمرقندی، ۱۳۷۲، ج. ۲۶۶/۲). با این تفاسیر، تفاوت‌های اقلیمی و دشواری دسترسی که علت آن بیشتر سیاسی و تا حدی جغرافیایی بود مانع مهم ارتباط دو منطقه نسبتاً مجاور و نزدیک به هم به شمار می‌آمد. علت ویرانی‌های پی‌درپی یزد در طول تاریخ، قرار گرفتن در مرکز ایران و به‌ویژه نزدیکی به کانون‌های بحرانی در مرزهای شرقی و کشمکش بر سر اداره این منطقه راهبردی و موقعیت ارتباطی در امور تجاری بوده است؛ ازاین‌رو ارزیابی مجموعه شرایط نشان می‌داد تا قبل از دوران پهلوی توجه به هرات و مروست، مزیت خاصی برای یزد نداشته است؛ اما با تغییر شرایط نگاه به هرات و مروست تغییر کرد.

پر شمار را در خود دارد. این عشایر هنوز هم به دلایل اقلیمی با کرمان و فارس در ارتباط بیشتری هستند. این منطقه در مسیر راه‌های مهم تجاری شرق و غرب از جمله «لاجورد» قرار دارد و موجب خلق مزیت اقتصادی برای حاکمان دو والی نشین می‌شد. موضوع مهم دیگر، ارتباط ریشه‌دار منطقه با شهر بابک در کرمان و یوان در فارس است. به طوری که در بیشتر ایام به ویژه دوران متأخر حکام «ثلاث» اداره آن را بر عهده داشته‌اند. همچنین، منابع تاریخی ارتباط عمیق یوان در فارس با منطقه و تشابه اقلیم آن‌ها را یادآور شده‌اند. وجود عشایر مسلح و برخی ناامنی‌ها از دیگر عوامل ارتباط کمتر هرات و مروست با یزد محسوب می‌شود. در پایان باید گفت برخی عوامل مؤثر بر تقسیمات کشوری منطقه مدنظر این پژوهش در دوران اسلامی «بدون ثبات و پایداری» بوده‌اند؛ از این رو تغییر شرایط موجب دست‌به‌دست شدن منطقه بین والیان فارس و کرمان می‌شد.

منابع

ابن بلخی، ابوزید احمد بن سهل (۱۳۷۴). *فارسانامه* / *ابن بلخی* (توضیح و تحشیه از منصور رستگار فسائی). بنیاد فارس‌شناسی.

ابن بلخی، ابوزید احمد بن سهل (۱۳۸۵). *فارسانامه* (گای لیسترانج و رینولد بلن نیکلسون، مصحح). اساطیر.

ابن حوقل، ابوالقاسم محمد (۱۳۶۶). *صورة الار* (جعفر شعار، مترجم). امیرکبیر.

ابوالقاسم کاشانی، عبدالله بن علی (۱۳۸۶). *عرایس الجواهر و نفائس الاطایب* (به کوشش ایرج افشار). المعی.

اصطخری، ابراهیم بن محمد (۱۳۴۷). *المسالک و الممالک* (به کوشش ایرج افشار). بنگاه ترجمه و

نشر کتاب.

باربارو، جوزفا (۱۳۸۱). *سفرنامه‌های ونیزیان در ایران* (منوچهر امیری، مترجم). خوارزمی.

باستانی پاریزی، محمد ابراهیم (۱۳۶۹). *مار در بتکده* کهنه. علم.

باستانی پاریزی، محمد ابراهیم (۱۳۵۳). *پیغمبر دزدان*. امیرکبیر.

پاتینجر، هنری (۱۳۸۴). *سفرنامه پاتینجر* (شاپور گودرزی، مترجم). دهخدا.

توانگر مروستی، مجید (۱۳۹۴). *قلعه روستاهای تاریخی هرات و مروست استان یزد*. سبحان نور.

جعفری، جعفر بن محمد (۱۳۳۸). *تاریخ یزد* (به کوشش ایرج افشار). بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

جکسن، آبراهام والت این ویلیامز (۱۳۵۷). *سفرنامه جکسن: ایران در گذشته و حال* (منوچهر امیری و فریدون بدره‌ای، مترجم). خوارزمی.

جیهانی، ابوالقاسم بن احمد (۱۳۶۸). *اشکال العلم* (علی بن عبدالسلام، مترجم؛ تعلیقات فیروز منصوری). به نشر.

حافظ ابرو، عبدالله بن لطف‌الله (۱۳۸۰). *زینة التواریخ* (کمال حاج سید جوادی، مصحح؛ ج. ۳). وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

حافظ ابرو، عبدالله بن لطف‌الله (۱۳۷۵). *جغرافیای حافظ ابرو* (صادق سجادی، مصحح). میراث مکتوب.

خواجه محمد امین منشی کرمانی (۱۳۹۱). *جغرافیای ایالت کرمان در عهد ناصری* (مجید نیک‌پور، مصحح). مرکز کرمان‌شناسی.

سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح (۱۳۸۱). *فرهنگ آبادی‌های استان یزد* (ج. ۲). سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.

(میر هاشم محدث، مصحح؛ ج. ۲). سفیر اردهال. مستوفی بافقی، محمد مفید (۱۳۸۵). جامع مفیدی (به‌کوشش ایرج افشار؛ ج. ۳). اساطیر. مقدسی، ابو عبدالله محمد بن احمد (۱۳۸۵). احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم (علینقی منزوی، مترجم). کومش. منافی ملایوسفی، مرضیه، و حیاتی، باباله (۱۴۰۱). ارزیابی وضعیت توسعه پایدار کشاورزی در استان یزد با استفاده از روش تصمیم‌گیری چند-نشریه تحقیقات اقتصاد کشاورزی، ۱۴ (۴)، ۱۵۹-۱۷۷.

<https://doi.org/10.30495/jae.2023.24811.2162>
منشی کرمانی، ناصرالدین (۱۳۲۸). سمط‌العلی فلحضر-العلیا (عباس اقبال آشتیانی، مصحح). شرکت سهامی طبع کتاب. مولایی هاشجین، نصرالله (۱۴۰۰). تحلیلی پیرامون قلمرو کوچ‌نشینان ایران. نشریه علمی مطالعات برنامه‌ریزی قلمرو کوچ‌نشینان، ۱(۱)، ۱-۱۸.

https://www.jsnap.ir/article_146420.html
میرخواند، میر سید برهان‌الدین خواند شاه (۱۳۳۹). روضه‌الصفاء. (ج. ۴). مرکزی، خیام، پیروز. نائینی، محمدجعفر بن محمد حسین (۱۳۵۳). جامع جعفری (به‌کوشش ایرج افشار). انجمن آثار ملی. نیدرمایر، اسکار فن (۱۳۶۳). زیر آفتاب سوزان ایران (کیکاووس جهاننداری، مترجم). تاریخ ایران. وزارت کشور (۱۳۷۰). مجموعه قوانین و مقررات مربوط به وزارت کشور از آغاز تا پیروزی انقلاب اسلامی تا پایان سال ۱۳۶۹ (ج. ۳). اداره کل آمار و ثبت‌احوال. وزیر کرمانی، احمدعلی خان (۱۳۶۴). تاریخ کرمان (به‌کوشش محمد ابراهیم باستانی پاریزی؛ ج. ۱-۲). علمی.

سایکس، سرِ پرسی مولزورث (۱۳۶۳). سفرنامه ژنرال سرپرسی سایکس یا ده هزار میل در ایران (حسین سعادت نوری، مترجم). لوحه. سمرقندی، کمال‌الدین عبدالرزاق (۱۳۷۲). مطلع السعدین و مجمع البحرین (عبدالحسین نوائی، مصحح؛ ج. ۲). پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی. فسائی، حاج میرزا حسن حسینی (۱۳۶۷). فارسنامه ناصری (منصور رستگار فسائی، مصحح؛ ج. ۱-۲). امیرکبیر. طهرانی، ابوبکر (۱۳۵۶). دیار بکر (نجاتی لوغال، فاروق سومه، مصحح؛ ج. ۲). طهوری. کیانی، محمد یوسف (۱۳۶۶). شهرهای ایران. جهاد دانشگاهی. لسترنج، گی (۱۳۷۷). جغرافیای تاریخی سرزمین‌های خلافت شرقی (محمود عرفان، مترجم). علمی و فرهنگی. مارکوارت، یوزف (۱۳۷۳). ایرانشهر بر مبنای جغرافیای موسی خورنی (مریم میراحمدی، مترجم). مؤسسه اطلاعات. مارکوارت، ژوزف (۱۳۸۳). ایرانشهر در جغرافیای بطلمیوس (مریم میراحمدی، مترجم). طهوری. مجله اطاق تجارت (۱۳۱۳). شماره ۹۸. مختاری، رضا، مسجدجامعی، احمد، خانیکی، هادی، و موسوی، میرحسین (۱۳۸۳). گزارش‌های ایالات و ولایات از اوضاع اجتماعی-اقتصادی ایران در سال ۱۳۱۰ ه.ش. سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی. مرکز آمار ایران (۱۳۹۵). نتایج تفصیلی سرشماری عمومی کشاورزی ۱۳۹۳ استان یزد. مرکز آمار ایران. مستوفی، حمدالله بن ابوبکر (۱۳۹۶) ونز هفته القلعه و و

(محمد ابراهیم آیتی، مترجم؛ ج. ۲). علمی و فرهنگی.

یعقوبی، احمد بن واضح (۱۳۴۳). *البلدان* (محمد ابراهیم آیتی، مترجم). بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

هدین، سون (۱۳۵۵). *کویرهای ایران* (پرویز رجبی، مترجم). توکا.

یزدی کاتب، احمد بن حسین (۱۳۵۷). *تاریخ جدید یزد* (به کوشش ایرج افشار). امیرکبیر.

یعقوبی، احمد بن ابی یعقوب (۱۳۷۴). *تاریخ یعقوبی*

Amiei, & F. Barehei, Khwarazmi. [In Persian]

Ja'fari, J. b. M. (1964). *Tarikh-e Yazd* (I. Afshar, Ed.). Book Translation and Publishing Company. [In Persian]

Jeihani, A. b. A. (1989) *-aaaaan* (A. b. Abdalsalam Katib, Trans.; F. Mansouri, Ed.). Behnašr. [In Persian]

Khwaja Mohammad Amin Monshi Kermani (2012). *Geography of the Province of Kerman in the Naseri Era* (M. Nikpour, Ed.). Kermanology Center. [In Persian]

Kiani, M. Y. (1987). *Cities of Iran. Tehran. Jahad –e-Daneshgahi*. [In Persian]

Le Strange, G. (1998). *The Historical Geography of the Eastern Caliphate* (M. Erfan, Trans.). Elmi ve Fareangi. [In Persian]

Manafi Mola Yousefi, M., & Hayati, B. (2022). Assessment of Sustainable Agricultural Development in Yazd Province Using Multi-Criteria Decision – Making Method. *Agricultural Economics Research, 14*(4), 159-177.

<https://doi.org/10.30495/jae.2023.24811.2162> [In Persian]

Markwart, J. (1994). *Eransahr nach der Geographie des ps. Moses Xorenaci* (M. Mirahmadi, Trans.). Ettelaat. [In Persian]

Markwart, J. (2004). *Eransahr nach der Geographie desps Ptolemy* (M. Mirahmadi, Trans.). Tahori. [In Persian]

Ministry of Interior (1991). *Compilation of Laws and Regulations Reiated to Related to the Ministry Of Interior from the Beginning to the Victory of the Islamic Revolution until the End of 1990* (Vol. 3). General Directorate of Statistics and Civill Registration. [In Persian]

Mirkhwand, M. S. B. k. S. (1960). *aaaaa ll -aaāā* (Vol. 4). Markazi, Khayam, Pirooz. [In Persian]

Mokhtari, R., Masjedjamei, A., Khaniki, H., & Mousavi, M. H. (2004). *Reports of the states and provinces on the socio-economic*

References

Abualqassim Kashani, A. i. A. (2007). *Aramis al-Jawahir wa Nafais al –Ata,ib* (I. Afshar, Ed.). Almayi. [In Persian]

Barbaro, G. (2002). *Travelogues of the Ventians in Iran* (M. Amir, Trans.). Khwarazmi. [In Persian]

Bastani Parizi, M. E. (1990). *Snake in the old pagoda*. Elm. [In Persian]

Bastni Parizi, M. E. (1974). *The Prophet of Thieves*. Amirkabir. [In Persian]

Fasai, H. M. H. H. (1988). *Farsnameh–ye Naseri* (M. Rastgar Fasai, Ed.; Vols. 1-2). Amirkabir. [In Persian]

Geograohical Organization of Armed Forces (2002). *Gazetteer of the Villages of yazd Province* (Vol. 2). Geographical. Organization of the Armed Forces. [In Persian]

Hafiz Abru, A. b. L. (1996). *Jogharaftiyaye Hafiz Ebru* (S. Sajjadi, Ed.; Vol. 2). Written heritage. [In Persian]

Hafiz Abru, A. b. L. (2001). *Zobdat ul-Tawarikh* (S. K. Haj Sayyed Javadi, Ed.; Vols. 1 & 3). Ministry of Culture and Islamic Guidance. [In Persian]

Hedin, S. (1976). *The Deserts of Iran* (P. Rajabi, Trans.). Tuka. [In Persian]

Ibn Balkhi, A. Z. A. i. S. (1995). *Farsnama Ibn Balkhi* (M. Rastgar Fasaiei, Ed.). Fars Studies. [In Persian]

Ibn Balkhi, Ibn Balkhi, A. Z. A. i. S. (2006). *Farsnama* (G. Le Strange, R. Nicholson, Eds.). Fars Studies. [In Persian]

Ibn Hawqal, A. M. (1987). *Surat al–Ard* (J. Shoar, Trans.). Amirkabir. [In Persian]

Istakhri, I. i. M. (1968). *Masalik wa Mamalik* (I. Afshar, Ed.). Book Translation and Publishing Company. [in Persian]

Istakhri, I. b. M. (1968). *Al-Masaliq and Al-Mamalik* (with the efforts of Iraj Afshar). Book Translation and Publishing Company. [In Persian]

Jackson, A. W. W. (1978). *Jackson's Travelogue: Iran Past and Present* (M.

